

ÎNSEMNĂRILE OLOGRAFE DIN CĂRȚILE DE CULT ALE PAROHIEI MINTIA/BEJAN (JUD. HUNEDOARA) ȘI SEMNIIFICAȚIILE LOR

Pr. Lect. Univ. Dr. Cosmin PANȚURU

Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, Timișoara

Abstract

In the rite of the churches of Mintia and Bejan in Hunedoara county, the cult books printed starting from the last part of the 17th century in important printing centers such as Bălgrad, Buzău, Râmnic, Sibiu, Buda or Blaj were used. It is further proof that these books represented the national and confessional unity of the Romanians on both sides of the Carpathians. Some of the Orthodox books were also used by the local Greek Catholic church. On their pages, various notes are kept by church servants (priests or church singers, or other lay people not identified by profession) that help us understand certain aspects of church life in this parish. Holograph notes written over time help us identify names of clerical and non-clerical personnel that supplement the summary data of the old censuses by personalizing them. It is another reason why they are part of the ecclesiastical heritage, but also of the national one.

Keywords:

holographic notes, worship books, Orthodox church, priests, parish.

Situate în ancestrala provincie Dacia Superior, în sudul Transilvaniei, în vechiul comitat istoric al Hunedoarei, de o parte și de alta a cursului mijlociu al râului Mureș, localitățile Mintia și Bejan și-au împletit de-a lungul veacurilor destinele.

Așezată pe malul drept al aceleiași ape curgătoare, localitatea Bejan a fost populată din vechi timpuri. Mărturie stau în acest sens unele vestigii preistorice – topoare din andezit șlefuite și perforate – aparținând Culturii Coțofeni. În sat s-au descoperit urme de epocă romană între care mina și cariera de la Bejan¹. De-a lungul timpului, numele localității Bejan a cunoscut mai multe variante: Besen (1330), Bosan (1468); Bessanfalwa (1506); Bessan, Besan (1518); Beszan (1850). Toponimul reprezintă un nume de familie Bejan, derivat cu sufixul „-an” de la tema „Bej” – (cf. Beju, Bejancu, Bejat, Bejenescu)². În conscripțiile din 1733, 1750 și 1760-1762, satul Bejan nu era amintit, pentru ca în conscripția din 1805 să fie consemnat cu 36 de de familii.

În paralel, o așezare dacică³ stabilită

„pe malul stâng al râului Mureș, importantă arteră de navigație în antichitate și în apropierea zonei aurifere a munților Apuseni, Micia (sau Mintia de azi), este atestată arheologic ca locuire civilă datând din Epoca Neoliticului (Eneoliticului), alături de o altă așezare civilă de pe lângă castrul auxiliar Micia din epoca romană. Ea s-a dezvoltat în timp, ajungând apoi un important nucleu civil, tipic roman”⁴.

Atestat mai întâi în forma Nempty, numele Mintia evoluează în forma Nymiti (1389); Nempthy (1407); Nemet (1505); Nemethfalwa (1506); Nimtia (1750); Mintiea (1854)⁵.

Cele două așezări au fost atestate documentar în 14 aprilie 1330 printr-un document emis de capitlul Bisericii Transilvaniei din Alba Iulia ca răspuns la o scrisoare a regelui Ungariei, Carol Robert de Anjou⁶.

De-a lungul timpului, cele două unități bisericești, Bejan și Mintia, au cunoscut diferite modele de organizare, ambele constituindu-se succesiv sub

¹ <http://www.soimus.ro/ro/localizare/localitati.htm> (accesat la 20.11.2022).

² Mircea VALEA, Anghel NISTOR, Mihail RUDEANU, *Toponimie hunedoreană – de la daci la români*, Editura Călăuza v.b., Deva, 2002, p. 159.

³ http://www.dracones.ro/?operatie=subiect&locatie=istoria_daciei&fsier=Orase.

⁴ <http://www.hunedoreanul.ro/comunitate/m-3753348>.

⁵ Iorgu IORDAN, *Toponimie românească*, Editura Academiei Române, București, 1963, p. 279.

⁶ *Documente privind istoria României. C. Transilvania*, vol. II (1321-1330), pp. 315-317, nr. 587.

forma parohiei și filiei. Astfel, în 1805, Mintia era parohie (materă) sub jurisdicția administrativă a Protopopiatului Hunedoara - Cercul „Dincoace de Mureș”. Număra 47 familii ortodoxe și deținea o biserică restaurată la 1799. Ca filii arondate Mintiei erau comunitățile din satele Herepeia (27 familii) și Vulcez (24 de familii)⁷.

La aceeași dată (1805) Bejanul nu era parohie de sine stătătoare, ci doar filie (cu un număr de 36 de familii) a parohiei Fornădia (90 familii), alături de Căinel (46 familii). Ea aparținea de Protopopiatul Geoagiu de Jos (viitor Hondol I, respectiv Geoagiu I din 1897) - Cercul „Peste Mureș”⁸.

În 1858, conform conscripției *Verzeichniss über die Zahl der Pfarrgeistlichen und der Christen aus den orthodoxen griechisch orient. Diocese in Siebenbürgen für das Jahr 1858*, Mintia avea statut de parohie și aparținea de Protopopiatul Deva (Devaer); filia ei era Bejan, fiind administrată de un preot. Mintia număra 302 locuitori, iar Bejanul (Beszan) 278 de persoane⁹.

În 1880, cele două unități apar constituite inversat, sub forma parohiei (Bejan) și filiei (Mintia)¹⁰. În anul 1894, parohia era de categoria a III-a, avea aceeași structură, fiind aparținătoare preturii și cercului electoral Deva¹¹. Această nouă reorganizare a avut loc imediat după 1875, localitatea Bejan rămânând majoritar ortodoxă, în timp ce în Mintia existau doar 6 familii ortodoxe urmare constituirii parohiei greco-catolice. Până în 2011, Mintia (până atunci filie a parohiei Bejan) a devenit majoritară, cu un număr de 255 familii și cu 785 credincioși, în timp ce Bejan a rămas minoritar, cu 96 familii și 232 persoane. Din acest motiv, de la 1 mai 2011, Bejanul este filie a parohiei Mintia aflată în jurisdicția Protopopiatului Ortodox Român Deva (între 1968 și 2011 parohia a făcut parte din Protopopiatul Brad), aflându-se până în 2009 sub jurisdicția Episcopiei Aradului, apoi sub cea a Episcopiei Devei și Hunedoarei¹².

⁷ Eugen GAGYI de ETÉD, „Regulatio Diocesis Transilvanicae Disunitae anno 1805”, în: *Transilvania*, an XLII (1911), nr. 2, p. 158-159; Matei VOILEANU, *Contribuțiune la istoria bisericească din Ardeal*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1928, pp. 62-67; Florin DOBREL, *Istoria vieții bisericești a românilor hunedoreni*, Editura Eftimie Murgu, Reșița, 2010, p. 447.

⁸ E. GAGYI de ETÉD, „Regulatio Diocesis Transilvanicae”, p. 164.

⁹ Pavel CHERESCU, *Biserica și Școala în Mitropolia Ardealului (sec. XIX). Studii de demografie istorică bisericească*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2008, p. 85.

¹⁰ *Calendarul pre anul comun dela Christos 1881*, Tipografia Archidiecezană, Sibiu, 1880, p. 45.

¹¹ Remus ROȘCA, *Lexiconul comunelor bisericești din Archidieceza gr. or. română a Transilvaniei, întocmit pentru trebuințele oficiale*, Tipografia Archidiecezană, Sibiu, 1894, p. 13.

¹² Amănunte despre toate acestea vezi la Cosmin PANȚURU, *Patrimoniul bisericesc al satului românesc. Studiu de caz: Parohia Mintia – Filia Bejan*, Centrul de Studii Banatice / Editura

Am făcut aceste precizări introductive pentru a înțelege în detaliu utilizarea cărților de slujbă în cele două unități bisericești, cu precizarea că o parte din ele au fost folosite și de către fosta Biserică greco-catolică din Mintia (1875-1948). Astfel se face că și în parohia amintită, la fel ca în multe altele, o parte din

„cărțile și periodicele publicate de Andrei Șaguna au ajuns cu adevărat în patrimoniul diferitelor comunități și sacerdoți din jurisdicția Mitropoliei șaguniene și dincolo de hotarele ei juridictionale, canonice și confesionale, ierarhul împlinindu-și astfel scopul dorit”¹³.

Cărțile de cult folosite în parohia în speță au fost tipărite cu caractere chirilice și latine. Însemnările olografe au fost și ele immortalizate pe unele pagini în aceeași manieră, în funcție de perioada în care au fost folosite.

Dintre cărțile de cult întrebuițate până nu demult, în anul 1970 s-au trimis spre păstrare Eparhiei Aradului, cu aprobarea Consiliului parohial, următoarele: *Evanghelie* (1765), *Minologhion* (1781), *Strastnic* (1783), *Octoihul Mare* (1813), *Acatist* (1816), *Apostol* (1828), *Apostol* (1851), *Penticostar* (1859), *Kiriadodromion* (1855), *Liturghier* (1856), *Molitvelnic* (1874) și 3 bucăți icoane pictate pe sticlă¹⁴. Dintre acestea, doar *Evanghelia* (Blaj, 1765) a fost înregistrată în catalogul inventar al Bibliotecii Episcopiei Aradului la cota nr. 13.904¹⁵. În anii 1982-1983, un număr de alte 13 cărți și 13 icoane au fost predate spre conservare în baza Legii nr. 63/1974 și se află în custodia Protopopiatului Orăștie spre păstrare: *Chiriadodromion* (Bălgrad, 1699), *Catavasier* (Buzău, 1743) legat împreună cu un alt *Catavasier* (Râmnic, 1742), *Apostol* (Râmnic, 1747), *Strastnic* (Blaj, 1753), *Minologhion* (Blaj, 1776), *Minologhion* (Blaj, 1781), *Octoih* (Blaj, 1792), *Apostol* (Blaj, 1802, în două exemplare), *Octoih* (Buda, 1811), *Acatist* (Blaj, 1816), *Strastnic* (Blaj, 1817) și *Octoih* (Blaj, 1825).

Pe unele dintre aceste cărți de cult nu există nicio însemnare: *Apostolul* (Blaj, 1802), *Octoih* (Buda, 1811), *Evanghelie* (Blaj, 1817), *Liturghii* (Sibiu,

Partoș, Vârșeț / Timișoara, 2020, pp. 36-44.

¹³ Mircea-Gheorghe ABRUDAN, *Ortodoxie și Lutheranism în Transilvania între Revoluția pașoptistă și Marea Unire. Evoluție istorică și relații confesionale*, Editura Andreiană / Presa Universitară Clujeană, Sibiu / Cluj-Napoca, 2015, pp. 255-256.

¹⁴ Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Bejan - Mintia (în continuare: APOBM), *Adresa parohiei Bejan - filia Mintia nr. 19/18 februarie 1970*, în Ds. arh. nr. 1/1970, f. 18.

¹⁵ APOBM, *Adresa Episcopiei Aradului nr. 263/24 ianuarie 1972*, în Ds. arh. nr. 1/1972, fila 3.

1856), *Biblia sau Dumnezeiasca Scriptură a Legii celei Vechi și a celei Nouă* (Sibiu, 1856-1858), *Testamentul Nou* (Sibiu, 1856-1858), *Cartea Evangheliilor* (Sibiu, 1859), *Penticostar* (Sibiu, 1859) *Molitvelnic* (Sibiu, 1874, 2 exemplare).

Altele dețin informații sumare. Spre exemplu, pe copertile I și II interioare ale *Chiriacodromionului* (Bălgrad, 1699) apar diferite nume de persoane. De asemenea, la sfârșitul *Catavasierului* (Buzău, 1743) legat împreună cu un alt *Catavasier* (Râmnic, 1742) sunt 5 pagini manuscrise, iar pe fila de gardă II a unui *Acatist* (Blaj, 1816), slujitorul bisericesc și-a notat că „*Râmătoarea s-au erit în al 9 august ghier 1891*”.

Pe altele însă, pe filele lor de gardă, pe paginile obișnuite ori în partea interioară a copertilor au rămas însemnări mai mult sau mai puțin prețioase notate în timp de slujitorii bisericii, fie preoți sau cântăreți bisericești, fie mirenii sau alți laici neidentificați ca profesie, dar care ne ajută să deslușim anumite aspecte ale vieții bisericești din această parohie.

1. *Mineiul* sau *Antologhionul* tipărit la Râmnic în anul 1766 și achiziționat pe seama bisericii din Mintia afurisește cu cei 318 Sfinți Părinți participanți la Sinodul I ecumenic de la Niceea (325) pe cel care va înstrăina această carte de cult. Dorința celui ce scrie este de a rămâne pentru totdeauna în proprietatea și folosința comunității din Mintia. „[...] *să rămână la [biserica] și cine o va înstrăina să fie afurisit de 318 sfinți părinți*” - (fila 2).

A doua însemnare conține informații prețioase despre cele patru generații de preoți proveniți din aceeași familie Lupșa din Mintia. Este vorba de Oprea, Petru și Teodosie¹⁶, toți ortodocși. Din 1873 a urmat o perioadă de cca. 1 an și jumătate în care parohia a fost văduvită.

De sărbătoarea Bunei Vestiri a anului 1875, fiul lui Teodosie, Ioan Lupșa, a fost primul preot greco-catolic care a îmbrățișat unirea cu Biserica Romei împreună cu cele 63 de familii din cele 69 inițial ortodoxe, el primind Taina Hirotoniei de la Episcopul Lugojului de atunci, Victor Mihaliy, după cum însuși mărturisește pe filele 13-16: „*Această Sfântă carte de la strămoșulu meu Lupșia Oprea și moșulu meu Lupșa Petru și părintelui meu Teodosie Lupșa, 3 bi., paroh în M[atera] Minthia gr[eco] or[ientali] au fost până în anul 1873. Și în anulu 1875 am trecut la sf[ân]ta Unire cu 63 case și în anu[l] 1876 în 25 martie am primit Taina Preoției prin binecuvântatele mâ[i]ni [ale] pre[a]sfîințitului episcop gr[eco] cat[olic] Victor Michali al Lugojului*”.

¹⁶ Lupșa Oprea (c.1758-1796); Lupșa Petru (1796- c.1833); Lupșa Teodosie (c.1833 - 27 septembrie 1873), la C. PANȚURU, *Patrimoniul bisericesc*, pp. 51-53.

Ultima însemnare atribuie cartea lui Popa Petru. Fiind vorba de alte caractere, așa-zisul deținător nu face parte din familia Lupșa, ci e unul dintre cântăreții bisericii: „*Această carte este a lui Popa Petru din Mintia*” (fila 202 verso).

2. Referitor la preotul Teodosie Lupșa, pe fila de gardă a unui *Minologhion* (Blaj, 1776), el își notează calitatea de paroh, fără a preciza însă anul în care a primit donația: „*Și eu, Teodosiu Lupșa, paroh Maroș Mintia și Bejan, am primit această sfântă Evanghelie la anul Domnului poftindu-se ca să am pomenire în veci*”.

3. Avram Suciu, originar din satul vecin Căinel, a fost un alt preot slujitor doar la biserica din Bejan¹⁷. El a donat împreună cu soția sa Sofia, un *Triodion*, tipărit la Buda în anul 1848. Costul a fost de 16 fl. și 12 kr. Motivul gestului său a avut un dublu aspect: pe de o parte, de a ajuta biserica ce nu a deținut până în anul donației (1855) niciodată cartea respectivă atât de utilă desfășurării slujbelor bisericesti, trebuind achiziționată; iar pe de altă parte a avut dorința ca întreaga sa familie să fie pomenită la slujbele bisericesti: „*Acest Sfânt și dumnezeiesc Triodion s-au cumpărat de mine, fostul preot Avram Suciu și de a mea soție Sofia de vecinică pomenire nouă și la copiii noștri Lazir Suciu și Vinonia (sau Tiononia) și Ana și cine va ceti sau va sluji la sfânta biserică la Bezanu să își aducă aminte și de noi aici în suscriși ca să ne pomenească la tajnele celi sfinte fiindu că această carte suscrisă v-am dat-o de pomeană la Sfânta biserică din Bejanu fiind că ei n(-)au avutu această carte la biserică pe la anul 1855 niciodată. În această carte se zice și Strașnicu la sfârșitu. S-au scris de mine, cumpărătoriu, la anu 1855, fevru[arie] 17. Avram Suciu - lăcuitori în Căinel și notari. Cu 16 florini, adecă cu șasesprăce florini și 12 krițari*”.

4-5. Tot în același an, care corespunde cu cel al apariției *Kiriadromionului* (Sibiu, 1855), păstrat în 2 exemplare, Avram Suciu nota pe fila de gardă 2 a primului că „*Această carte ce se chiamă Cuvântări este ai Sfintei biserici gr[eco]-or[ientale] din Bejani, cumpărată de Comuna Bejani cu 10 f. m. ki. la anul D[omnului] [1]855. Spre subsolul paginii figurează o notare: „Ioan (scris indescifrabil) – cantor?”*

Pe coperta 1 a celui de-al doilea exemplar apare numele și semnătura unui alt preot care a suplinat parohia vacantă: Petru Lupșa¹⁸. Astfel se face

¹⁷ Avram Suciu din Căinel (1854-1864), cf. C. PANȚURU, *Patrimoniul bisericesc*, pp. 54-56.

¹⁸ Petru Lupșa a suplinat parohia doar ocazional, concomitent cu administratorul Petru Gabor din Căinelu de Jos (1873-1878), cf. C. PANȚURU, *Patrimoniul bisericesc*, p. 57.

că „*La anul 1877, 17 april, în Duminica slăbănogului, am fost la biserică la Mintia. Petru Lupșa - paroc administrator din Herepeia*”.

6. Pe fila de gardă I al celui de-al doilea exemplar al *Penticostarului* (Sibiu, 1859) preotul Avram Suciu a „amendat” cu canon material de 4 florini pe stuparul Crișan Toma care a contribuit astfel cu un procent destul de considerabil la achiziționarea cărții respective: „*La cartea acestua am globitu pe stupari Crișanu Toma din Bizani cu 4 florini v[alută] a[ustriacă] și banii aceștia globiți în datu ajutoriu la cumpăratul de carte. Kajnilu (Căinel - n. n.), 10 ianuari 1862, Avram Suciu, factu preotu*”. Se facea precizarea că „*Acest Penticostari s-au cumpărat de pomană la besărica din Bizanu cu 10 fl[orini] v[alută] a[ustriacă] și s-au cumpărat de D[omnul] Avram Suciu din Căinel la anul 1862, ianuari, 10, să fie de pomană la tot neamu lui Avram*”.

La sfârșitul cărții s-a notat cu creionul că „s-a dat” o contribuție din partea unor credincioși din Mintia, Fornădie, Căinel și Bejan.

7. Probabil că același preot Avram Suciu, în urma unui canon de ispășire, a determinat un enoriaș de a-și îndrepta greșeala prin achiziționarea unei alte cărți de cult. E vorba de o *Psaltire* (Sibiu, 1857), în care, în partea superioară a filei de gardă a rămas scris: „*Această carte s-au cumpărat de Ioan Ardelean din comuna Bejan pentru canon la anul 1872, maiu, în 1 zi*”. În partea de jos a filei de gardă a fost completat: „*Berar Ioan, școlari în Criscior, anul 1893, normală*”.

Toate aceste modalități de achiziționare a bunurilor sacre ne determină să afirmăm că ele au fost aduse în biserică prin contribuția preotului și notarului din Căinel, care a avut un procedeu de achiziție identic : canonul material folosit ca metodă de ispășire de către același preot, cel care în 1877 dona singur bisericii din Bejan un potir de argint cu inscripția „*Besian (Bejan - n. n.) Avram suei (sieși, lui însuși - n. n.) de pomenire 1877*”.

8. Un alt preot, Nicolae Berariu¹⁹ s-a interesat de achiziționarea unui *Apostol* (Sibiu, 1851) întrebuințat, în principal, la Sfânta Liturghie: „*Aceasta s[an]ta carte s-a cumpărat prin strădania preotului Nicolau Berariu cu prețul de 5 fl. din banii s[an]ti biserici noastre gr[eco]-ort[odoxe] Mintia la anul Domnului 1882, luna lui martie, 23. Nicolau Berariu, preot gr[eco]-ort[oriental]*”.

Dreghici Petru a fost unul dintre cantorii bisericii din Mintia (1930 – 30 decembrie 1947)²⁰ care și-a însemnat profesia pe același *Apostol*. Ulterior a

¹⁹ Berariu Nicolae (1 martie 1878 - 1915), cf. C. PANȚURU, *Patrimoniul bisericesc*, pp. 57-59.

²⁰ Mormântul său se află în cimitirul nr. 1 din Mintia, în latura de NV a bisericii reformate și în

servit strana bisericii „Buna Vestire” a parohiei Deva II: *Dreghici Petru - 1930 și până la duminica proclamării R[epublicii] P[opulare] R[omâne]*.

9. Cele două persoane amintite anterior apar și pe foaia de gardă a unui *Liturghier (Liturghii, Sibiu, 1856)* din cele 2 exemplare păstrate: „*Nicolau Berariu, presbiter greco-ort[odox] Sibiu, la 7 faur 1878*”, respectiv pe foaia de capăt: „*Dreghici Petru – cantor ortodox 5 martie 1946*”.

10. Tot preotul Nicolae Berariu a mărit în 23 martie 1882 patrimoniul bisericesc cu încă o carte de cult deoarece pe fila de gardă I a primului exemplar a *Penticostarului (Sibiu, 1859)* a notat: „*Ace[a]stă Sfântă carte s-au cumpărat pre seama Sfintei biserici noastre gr[eco-]or[ientale] din Mintia cu prețiu de 12 florini din vistieria Bisericii prin mijlocirea mea la a[nul] 1882 în 23/3. Berariu – preot*”.

Ulterior, pe fila 2, cântărețul bisericesc de atunci, Rațiu Petru²¹ consemna în 12 aprilie 1942 un eveniment mai puțin plăcut: „*Rațiu Petru, cantor. Scrisă în Duminica Tomii în anul de la Domnul 1942, fiind incendiu 12/IV [1]942*”.

11. Preocupări în același domeniu au avut și alți preoți, cum este cazul celui din Tâmpa, Avram Laslău²², care pe fila de gardă a *Apostolului (Sibiu, 1917)* mulțumea celor doi donatori: „*S-a procurat la anul 1925 prin stăruința administratorului parohial Avram Laslău de către bunii creștini Gheorghie Berariu și Saveta Vasiiu, pentru care ne legăm ca Domnul să le răsplătească darul însutit. Scris-am cu mâna de țărâna, eu, Avram Laslău - preot Tâmpa*”.

12. Nu este cazul preotului Ioan Popa²³ din Fornădie, cel care doar și-a notat prezența sa în Mintia de pe Mureș pe coperta a II-a a *Octoihului mic (Sibiu, 1894)*: „*Ioan Popa, Maroș Nemeti, 1915*”.

Pe unele cărți sunt notate anumite evenimente.

13. Astfel *Mineiul și Apostolul* sau *Minologhionul?* (1781), fiind o carte veche de cult, urmare uzurii considerabile datorate întrebuințării neîntrerupte a celor 64 de ani de slujire, a fost necesară o restaurare a sa, operațiune realizată în toamna anului 1845. Tot atunci s-au achiziționat și alte nouă bucăți de cărți pentru care s-au plătit „14 zloți de aramă”: „*Această carte ce se cheamă*

cea de SV a bisericii de lemn, înstrăinată ulterior la Muzeul Țăranului Român din București.

²¹ Rațiu Petru, cântăreț bisericesc între 1941 și 2000, cf. C. PANȚURU, *Patrimoniul bisericesc*, pp. 92-93.

²² Avram Laslău din Tâmpa (1924-1925; 1934-1935), cf. C. PANȚURU, *Patrimoniul bisericesc*, pp. 61-62.

²³ Ioan Popa a fost paroh în Fornădia (4 mai 1907 - 21 ianuarie 1911) și a administrat parohia Mintia în anii 1914-1915, cf. C. PANȚURU, *Patrimoniul bisericesc*, pp. 59, 298.

Minei s-au legat la anul 1845 luna septembrie în 16 zile și s-au plătit din banii bisericii pentru 9 dărabie de cărți 14 zloți de aramă” (foaia de gardă I).

În partea a doua a textului, tot pe foaia de gardă putem observa descrise fenomenele meteorologice mai puțin întâlnite în perioada cuprinsă între prima zi de Crăciun (25 decembrie 1845) și Anul Nou (1 ianuarie 1846), variabile de la o zi la alta, începând cu ninsoarea caracteristică zilelor de iarnă, trecând prin vânt, nori, ploaie, vreme mohorâtă, pentru ca în final să apară soarele, încălzind natura: „În anul acesta trecut 1845 în ziua de Crăciun toată ziua au nins. A doua zi miercuri au fost vreme noroasă și vânt rău. A treia zi joi au fost vreme noroasă și s-au dezghețat. A patra zi vineri au fost vânt rece cu neguri. A cincea zi sâmbătă au fost toată ziua nor și vânt rău, dară s-au tu[rnat]. A șasea zi duminică de dimineață au morgurat ploaie și neguri și în de sară vreme frumoasă. A șaptea zi luni, vreme tot noroasă. A opta zi marți, în la anu nou [1]846 au fost vreme foarte caldă ca primăvara”.

14. Schimbări climatice asemănătoare mai puțin obișnuite petrecute chiar în ziua Învierii Mântuitorului (6 aprilie 1903) aflăm de pe coperta I dintr-un *Molitvelnic* (Sibiu, 1874) din cele trei păstrate: „În anul 1903, luna lui martie au fost caldă, iar aprilie au fost răcoroasă. Și în ziua de Paști și a doua zi au nins toată ziua de nu putea veni o[a]menii la biserică. Paștile au fost în 6/4 [1]903”.

Din alte însemnări putem concluziona că unele cărți tipărite la Blaj au fost întrebuințate în cult de către membrii Bisericii Ortodoxe; iar altele, tipărite în centre ortodoxe au fost folosite la strana celeilalte biserici. Una dintre ele este *Mineiul* sau *Antologhionul* (Râmnic, 1766) deținut de cele trei generații a preoților Lupșa (Oprea, Petru și Teodosie) ajuns apoi în posesia preotului unit Ioan Lupșa²⁴.

15. Chiar dacă parohia deține două exemplare din cartea *Apostolul* (Blaj, 1802), pe unul din acestea nefiind nici o însemnare, cel de-al doilea, fără foaie de titlu, și cu primele 6 file rupte, păstrează pe coperta I două însemnări, care în aparență par a fi fără importanță: „Această carte ce se cheamă *Apostol iast[e] a sfintei Biserici a Mintiei*”; și: „Această carte ce se cheamă *Apostol iast[e] a Bisericii Minti[e]i și cine să află să o înstrăineze S[fântul] Pătru Apostolu[l] să-l bată. 1828, iulie, 1*”. De asemenea, pe fila de gardă II doar se consemnează: „La anul 1846 ianuarie 5 zile”.

²⁴ A se vedea punctul 1 din acest studiu.

Prin urmare, deducem că respectivul *Apostol*, tipărit de meșterii greco-catolicii din Blaj în 1802, a fost folosit de Biserica Ortodoxă în perioada anilor ante 1828 și post 1846, deoarece cultul greco-catolic, după cum am văzut, la Mintia a apărut doar în anul 1875.

16. În aceeași ordine de idei, *Molitvelnicul* (Sibiu, 1874), cel care a văzut lumina tiparniței ortodoxe din centrul eparhial al mitropolitului Andrei Șaguna, a fost întrebuințat ulterior și în cultul greco-catolic, pe el notând „*Georgie Bota*²⁵, *gr[eco]-cat[olic] – învățător în Mintia și cantor din 1900, 1 septembrie p[â]nă în 1908 sept[embrie]*”.

17. La fel se prezintă și *Minologhionul* (Blaj, 1781), în care, pe fila de gardă II doar se indică data incompletă „*în (?) 1821*”, iar pe coperta II se consemnează anul care ne arată faptul că a fost folosit de comunitatea ortodoxă: „*Această pre[a]slăvită carte iaste despătut la (?) 1829*”, ca ulterior să treacă în întrebuințarea cultului unit cu Roma: „*Fekete Aron, ajutor de cantor în biserica gr[eco]-cat[olică] din comuna Mintia, am scris în ziua de 25 martie 1929 să fie amintire. M-am născut în 1904 martie 10 zile*”.

Alte cărți au fost întrebuințate în mod asemănător:

18. *Octoih* (Blaj, 1792) a fost folosit de biserica ortodoxă: „*Această carte s-au dat Bisericii Bejanului*” de către o altă parohie sau de o persoană (fila de gardă II).

19. *Strastnic* (Blaj, 1753): „*Deținută de biserica neunită din Mintia*”²⁶.

20. *Strastnic* (Blaj, 1753): „*Această sfântă carte ce se cheamă Strastnic este a bisericii neunite a Mintiei*” (fila de gardă II).

21. La coperta unui *Apostol* (Râmnic, 1747) sunt lipite file în limba germană și limba română (litere chirilice) probabil din diferite circulare, semn că a aparținut inițial cultului ortodox pentru care a și fost tipărit.

Din notările olografe, însă, aflăm că a fost în uzul Bisericii unite din Hunedoara în 1854, când a fost instalat episcopul Diocezei Lugojului, Alexandru Dobra, de către principalul consacrat Alexandru Sterca Șuluțiu (1794-1867) a cărui vizită canonică a avut loc și la Hunedoara. *Apostolul*,

²⁵ George Bota din Vaidei, învățător între 25 septembrie 1900 și septembrie 1908, cf. C. PANȚURU, *Patrimoniul bisericesc*, pp. 284-285.

²⁶ Ioana CRISTACHE-PANAIT, „Cartea veche românească în Eparhia Aradului”, în: Mircea PĂCURARIU (coord.), *Episcopia Aradului. Istorie, viață culturală, monumente de artă*, Editura Episcopiei Aradului, Arad, 1989, p. 121.

după ce a fost recondiționat în 1856 a fost donat aceleiași biserici confesionale din Mintia, Ioan Ceuca²⁷ fiind învățător și cantor.

Așadar, pe foaia de gardă I, este notat cu litere latine: „*La anul Domnului 1898, sub parohul Minthii a fost învățătoriu gr[eco]-cath[olic] a[i]ci Ioan Ceuca*”.

Foaia de gardă II este mai generoasă în informații: „*Acest Apostoloriu este a S[fintei] Biserici unite din Hunedoara din nou legat cu spesele acestei biserici în anul 1856 sub parohul și protopopul Hunedoarei D. Ioanne Fodoru.*

Băiețiu Mihuțiu l-au dat Apostolu la Biserică și Baisiu Georgie l-au pus în biserică la anul 1856.

Donat Bisericii gr[eco]-cat[olice] din Mintia de (?), gr[eco]-cat[olic] din Hunedoara”.

Fila 3 (verso) cuprinde blestemul înstrăinării ei: „*...pe seama s[fintei] biserici a Hunedorii ca să fie de pomenire (?) pre sfinților, prea sfinției sale (?), cine s-ar afla și ar cerca să o înstrăineze de la această sfântă Biserică să fie anatema*”.

Pe coperta II este descrisă vizita de care am amintit a episcopului Alexandru Sterca Șuluțiu: „*La anul acesta în 5 septembrie excelența sa preluminatul D[omn] mitropolit al Albei-Iulii, Alexandru Sterca Solutiu trecând către Lugojiu la instalarea Măriei Sale D[omn] Episcop Alexandru Dobra, noul ales episcop al Lugojului au sălășluit în Hunedoara în cvartiriul parohial la preonoratul D[omn] protopop Ioann E. Fodor unde sara la cină au fost chemați D. oficialii cei mai aleși precum civili camerați și magistratul, iar întâmpinarea excelenței sale au fost solemnă, așteptându-se la locul unde era ridicat porta triumfală apoi de acolo între preoții tractului și nenumăratul popor a dus între cantori până la S[fânta] biserică”.*

22-23. Alte două cărți de strană cu același conținut notat pe fila de gardă I unui *Strastnic* (Blaj, 1817) și pe fila de gardă II a unui *Octoih* cu ferecături și cotor decorat (Blaj, 1825) au fost primite în dar de comunitatea din Mintia prin sprijinul autorităților superioare bisericești: „*Pre seama bisericii gr[eco]-cat[olice] din Mintia pe Mureș s-a dăruit de cătră Ordinariatul metropolitan al Albei-Iulii și s-a legat cu spesele Ordinariatului episcopesc din Lugoj la anul D[omnului] 1881*”.

²⁷ Ioan Ceuca din Siasia (azi localitatea Șăușa, com. Ungheni, jud. Mureș), între ianuarie - iunie 1898. Cf. C. PANȚURU, *Patrimoniul bisericesc*, p. 284.

24. Pe *Triodul* tipărit la Blaj în 1890, Ioan Lupșa²⁸ reamintește că a fost primul preot unit cu Biserica Romei, care, din casa bisericii și împreună cu alți contribuabili, printre care cântărețul bisericesc Adam Fekete, printr-o chetă (elimosină), au cumpărat la prețul total de 10 fl. și apoi au „conferit” (au dat) bisericii *Triodul*, acesta lipsind cu desăvârșire timp de 15 ani din cultul comunității greco-catolice: „*Din anulu primu al s[fin]tei uniri 1875 n[-]jamu avutu Triodu – până 10 iunie 1890 la care cu Elimosina au conferitu subscrișii credincioși. Ioanu Lupsia, primul preotu gr[eco]-cath[olic] în comuna Minthia au conferitu 1 fl. și 64 cr[eițari] v[alută] a[ustriacă], Adam Fehete, cantor gr[eco]-cath[olic] - 32 etc. [...]. „Din casa s[fin]tei biserici gr[eco]-cath[olice] - 2 fl.; Suma 10 fl. Ioan Lupșa, preot gr[eco]-cat[olic]”.*

Din cele expuse putem concluziona că în ritul bisericilor din Mintia și Bejan au fost folosite cărțile de cult tipărite cu începere din ultima parte a secolului al XVII-lea în centrele tipografe importante precum Bălgrad, Buzău, Râmnic, Sibiu, Buda sau Blaj. Este o dovadă în plus că aceste cărți au reprezentat unitatea națională și confesională a românilor de o parte și de alta a Carpaților. Unele dintre cărțile ortodoxe au fost folosite și de biserica greco-catolică locală. Însemnările olografe scrise de-a lungul timpului ne ajută să identificăm nume ale personalului clerical și neclerical care completează datele sumare ale recensămintelor vechi, personalizându-le. Este un alt motiv pentru care ele fac parte din patrimoniul bisericesc, dar și din cel național.

²⁸ Date amănunțite la C. PANȚURU, *Patrimoniul bisericesc*, pp. 221-237; 239-244.